

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ СУЧАСНОГО СТУДЕНТА

Є.О.Герман

*пошукач кафедри психології і педагогіки
Національного технічного університету України
„Київський політехнічний інститут”*

Стаття присвячена проблемам теоретичної характеристики та соціально-психологічному дослідженню студента. З метою визначення студентської самоідентифікації та динаміки розвитку професійно важливих якостей в процесі навчання у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: соціально-психологічна ідентичність, особистісний розвиток студента.

Питання особистісного розвитку студента та формування його підготовки до майбутньої професійної діяльності є головними в теорії та практиці вдосконалення роботи сучасного вищого навчального закладу. Це зумовлено тим, що в процесі первинного опанування професії, яке відбувається на час навчання в вищому навчальному закладі, відбувається процес самовизначення людини в житті, формується його життєва та світоглядна позиція, опановуються індивідуалізовані засоби та прийоми діяльності, поведінки та спілкування.

Однією з провідних проблем є побудова такої системи навчально-виховного процесу, яка оптимальним чином враховувала особливості та закономірності не тільки особистісного розвитку студента, але і його професійне становлення як фахівця.

У сучасній вітчизняній психології проведено багато досліджень, присвячених різним психологічним аспектам особистісного розвитку студентів та професійної діяльності. Ці питання було розглянуто в наступних контекстах:

- 1) особливості студентського віку, як важливого етапу розвитку особистості (Б.Г.Ананьєв, П.І.Бабочкін, М.Д.Дворяшина, А.І.Крупнов, Н.М.Пейсахов, Н.І.Рейнвальд, Є.Ф.Рибалко, Є.І.Степанова);
- 2) виявлення сутності, етапів та детермінуючих чинників процесу становлення професіонала та суб'єкта діяльності (К.А.Абульханова-Славська, В.А.Бодров, А.А.Деркач, Г.М.Зараковский, В.П.Зінченко, Є.А.Клімов, Є.Н.Кузьмін, А.К.Маркова, В.Д.Шадриков);
- 3) визначення ролі та місця здібностей, інтересів, мотивів та особистісно-індивідуальних особливостей студентів у формуванні професійно необхідних якостей спеціаліста, а також оптимізації професійної підготовки та умов успішної професійної діяльності (Б.Г.Ананьєв,

А.Г.Асмолов, В.А.Бодров, А.В.Зеєр, Є.А.Клімов, Т.В.Кудрявцев, Б.Ф.Ломов, В.С.Мерлін, К.К.Платонов, Б.М.Тешов, В.Д.Шадриков, В.В.Чебышева);

- 4) формування та специфіка суттєвих професійних якостей військового психолога (В.В.Дударьов, П.А.Корчемный, В.Г.Михайловський, І.В.Сиромятніков) та цивільного психолога (Н.А.Амінов, Н.В.Бачманова, М.В.Молоканов, Д.В.Оборіна, К.А.Рамуль).

Але, не дивлячись на широке висвітлення даної теми в проведених дослідженнях, ряд проблем с особистісного розвитку та професійного становлення студента, залишаються мало досліджуваними. Мало досліджені такі питання як: перебіг кризи ідентичності у студентства, особливості процесу формування адекватного образу майбутньої професії та уявлень про цілі, завдання та труднощі професійної діяльності; динаміка змін в особистості на різних курсах навчання; співвідношення особистісного та професійного розвитку в ході навчання в вищому навчальному закладі; професійно важливі якості фахівця [5]

Студентство визначають як своєрідну мобільну групу, метою діяльності якої є засвоєння за спеціально організованою програмою соціально-професійних ролей, підготовка до виконання важливих соціальних функцій: професійних, культурологічних, громадсько-політичних, сімейних тощо. Головними напрямками життєдіяльності студентів є професійне навчання, особистісне зростання й самоствердження, розвиток інтелектуального потенціалу, духовне збагачення, моральне, естетичне, фізичне самовдосконалення. Студент вищого навчального закладу – це молода людина, яка характеризується професійною спрямованістю, готується до висококваліфікованого виконання функцій фахівця в певній професійній галузі [13].

Студентський вік припадає переважно на період пізньої юності або ранньої дорослості. В цей час закінчується фізичне дозрівання організму, набувається та ступінь духовної зрілості, яка дозволяє самостійно вирішувати питання вибору професії, участі у виробничій праці після закінчення школи чи вищого навчального закладу. В юності різко активізується ціннісно-орієнтаційна діяльність. Чи йде мова про пізнання власних якостей, чи засвоєння нових знань, чи про відношення зі старшими та однолітками, юнак особливо занепокоєний їхньою оцінкою і намагається будувати свою поведінку на основі свідомо обраних або засвоєних критеріїв і норм [5].

Загалом студента як людину певного віку і як особистість можна охарактеризувати з трьох сторін.

1) З психологічної сторони – як єдність психічних процесів, станів і властивостей особистості. Головне в психологічному аспекті розгляду – це психічні властивості (спрямованість, темперамент, характер, здібності), від яких залежить перебіг психічних процесів, виникнення психічних станів, вияв психічних утворень. Проте, вивчаючи конкретного студента, треба враховувати разом із тим особливості власне його психічних процесів і станів.

2) З соціальної сторони, в якій втілюються суспільні відносини, якості, породжені приналежністю студента до певної соціальної групи, національності тощо.

3) З біологічної сторони, яка включає тип вищої нервової діяльності, будову аналізаторів, безумовні рефлекси, інстинкти, фізичну силу, статуру, риси обличчя, колір шкіри. Ця сторона в основному визначена спадковістю і вродженими задатками, але у відомих межах змінюється під впливом умов життя [10].

Вивчення цих сторін розкриває якості і можливості студента, його вікові і особистісні особливості. Так, якщо підійти до студента як до людини певного віку, то для нього будуть характерні якнайменші величини латентного періоду реакцій на прості, комбіновані і словесні сигнали, оптимум абсолютної і відносної чутливості аналізаторів, щонайбільша пластичність в утворенні складних психомоторних навичок [4]. Порівняно з іншими періодами розвитку в юнацькому віці виявляється найвища швидкість оперативної пам'яті і переключення уваги, розв'язання вербально-логічних задач. Таким чином, студентський вік характеризується досягненням найвищих, «пікових» результатів, які базуються на всіх попередніх процесах

біологічного, психологічного, соціального розвитку.

Становлення та розвиток юнака сьогодні відбувається в дуже складних умовах, які часто є похідними від надіндивідуальних, над особистісних процесів – не тільки економічних і політичних, але і власне психологічних, чи точніше психосоціальних [7]. І навчання у вищому навчальному закладі також впливає, якщо навіть не є вирішальним на даному віковому етапі.

Актуальною в даному контексті виявляється проблеми конформізму та навчання як типового механізму адаптації особистості до нових умов (про це йдеться і у наукових працях закордонних дослідників Адама та Берзонскі). Вони в свою чергу є складниками процесу соціалізації. Соціалізація – це процес формування особи в певних соціальних умовах, процес засвоєння людиною соціального досвіду, в ході якого людина перетворює його у власні цінності і орієнтації, вибірково вводить в свою систему поведінки ті норми і шаблони, які прийняті в даній групі і суспільстві. Процес соціалізації включає освоєння культури людських відносин і суспільного досвіду, соціальних норм, соціальних ролей, нового вигляду діяльності і форм спілкування [6]. У студентському віці задіяні всі механізми соціалізації схеми – це і освоєння соціальної ролі студента, і підготовка до оволодіння соціальною роллю «професійного фахівця», і механізми наслідування, і механізми соціального впливу з боку викладачів і студентської групи.

Поняття соціалізації ширше, ніж поняття «виховання». Соціалізація не рівна вихованню, бо виховання – це навмисне формування особи відповідно до прийнятого ідеалу під впливом свідомо направлених різних дій (навіювання, переконання, емоційне зараження, особистий приклад, залучення в певні види діяльності і ін. прийоми психолого-педагогічної дії, що направляються, з боку педагогів, батьків (деколи ці дії є неадекватними, або неефективними, або навіть згубними для особи вихованця, а індивід при цьому може грати пасивну роль) [12]. Студентський вік характеризується саме прагненням самостійно і активно вибирати той або інший життєвий стиль і ідеал. Таким чином, вузівське навчання є могутнім чинником соціалізації особи студента, і цей процес соціалізації йде в ході самої життєдіяльності студентів і викладачів. Але встає питання, чи потрібні цілеспрямовані виховні дії на студентів з боку викладачів і чи ефективні вони?

Традиційний підхід до виховання базується на тому, що виховання студентів – це дія на їх психіку і діяльність із метою формування особових властивостей і якостей – спрямованості, здібностей, свідомості, почуття обов'язку, дисциплінованості, уміння працювати з людьми, самокритичності тощо. Властивості і якості – це цілісний вираз особи, що включає пізнавальні, мотиваційні, емоційні і вольові компоненти в своєрідному поєднанні їх як за змістом, так і за формою прояву. Так, наприклад, самостійність складається з розуміння, відповідної оцінки ситуації і вибору способу поведінки. Знаючи природу і психологічну структуру тієї або іншої якості, можна успішніше використовувати виховні можливості різних предметів і умов вузу в цілому. Початком формування якості є розуміння факту, явища, події. Далі ідо засвоєння і вироблення позитивного відношення до засвоєного, упевненості в його істинності. Потім відбувається синтез інтелектуальних, емоційних, вольових і мотиваційних процесів, перетворення в стійку освіту – якість. Наприклад, у вищій школі виховання інтересу і любові до вибраної професії досягає ця шляхом вироблення у студентів правильного уявлення про суспільне значення і зміст роботи в майбутній діяльності, про закономірності її розвитку: 1) формування у кожного студента переконання в своїй професійній придатності, а також ясного розуміння необхідності оволодіння всіма дисциплінами, видами підготовки, передбаченими навчальним планом даного вузу; 2) вироблення прагнення стежити за всім прогресивним у діяльності передових фахівців; 3) уміння направляти самовиховання на користь роботі, постійно поповнюючи свої знання

У зв'язку з цим треба підкреслити, що було б неправильним зводити формування тієї або іншої якостей тільки до оволодіння знаннями, навичками, уміннями. Це необхідно, але недостатньо. Потрібна ще мобілізація мотивів, вплив на відношення до дійсності, створення необхідних психічних станів, облік протиріч у розвитку особистості студента. Наприклад, не можна не зважати на те, що першокурснику властиве загострене відчуття власної гідності, максималізму, категоричності і однозначності етичних вимог, оцінок, фактів, подій, своєї поведінки. Цьому віку властивий раціоналізм, небажання брати все на віру, що створить зайву недовіру до старших, зокрема до викладачів вузу [8]. Однозначність оцінок, іноді необдуманний нігілізм як своєрідна форма твердження вимагають гнучкості в підході до виховання

молоді, уміння використовувати і розвивати кращі сторони її психіки, направляти у потрібному руслі ця поведінка, уміння допомогти зберегти своє юнацьке горіння, прагнення до високих етичних ідеалів, вчинків.

Студент як особистість характеризується найбільш активним розвитком моральних і естетичних почуттів, завершенням становлення й стабілізації характеру. Особливо важливо, що це період оволодіння повним комплексом соціальних ролей дорослої людини: громадянських, суспільно-політичних, професійно-трудоових, статево-гендерних, родинно-батьківських тощо. Із цим віком пов'язаний початок „економічної активності”, під яким демографи розуміють включення людини в самостійну виробничу діяльність, початок трудової біографії, створення сім'ї й розв'язання пов'язаних із цим фінансово-господарських проблем. У складних сучасних соціально-економічних умовах багато студентів змушені поєднувати навчання з трудовою діяльністю, яка є для них не стільки засобом самоствердження й самореалізації, скільки джерелом засобів існування. У студентів спостерігається, з одного боку, перетворення мотивації, всієї системи ціннісних орієнтацій, з іншого, – інтенсивне формування спеціальних здібностей у зв'язку з професіоналізацією [9].

Однак студентський вік характеризується ще й тим, що великі потенційні можливості досягнення оптимуму розвитку моральної, інтелектуальної й фізичної сфери сповна реалізуються не кожним студентом. Це пояснюється як недостатнім розвитком у 17-19 років здатності щодо свідомої саморегуляції поведінки, так і прихованою ілюзією, що це зростання сил триватиме "вічно", що краще життя все ще попереду, а тому всього омріяного можна легко досягнути. Проявом цього, зокрема, є те, що окремі студенти навчаються від „сесії до сесії”, не проявляють особливої активності в навчанні, не мають потреби в самоосвіті й самовдосконаленні, їхня увага в основному зосереджується на гедоністичних захопленнях [13]. Час навчання у вузі співпадає з другим періодом юності або першим періодом зрілості, який відрізняється складністю становлення особистісних рис – процес, проаналізований в роботах таких вчених, як Б.Г.Ананьєв, І.С.Кон, В.Т.Лісовський. Характерною рисою етичного розвитку в цьому віці є посилення свідомих мотивів поведінки. Помітно зміцнюються ті якості, яких не вистачало певною мірою в старших класах – цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, самостійність, ініціатива, уміння володіти

собою. Підвищується інтерес до моральних проблем (цілі, образ життя, обов'язок, любов, вірність тощо).

Вища освіта робить величезний вплив на психіку людини, розвиток її особистості. За час навчання у вищому закладі освіти, за наявності сприятливих умов, у студентів відбувається розвиток усіх рівнів психіки. Вони визначають спрямованість розуму людини, тобто формують склад мислення, який характеризує професійну спрямованість особистості [8]. Для успішного навчання у вищому закладі освіти необхідний досить високий рівень загального інтелектуального розвитку, зокрема сприймання, уявлення, пам'яті, мислення, уваги, ерудованості, широти пізнавальних інтересів, рівня володіння визначеним колом логічних операцій тощо. При деякому зниженні цього рівня можлива компенсація за рахунок підвищеної мотивації або працездатності, посидючості, ретельності і акуратності в учбовій діяльності. Але є і межа такого зниження, при якому компенсаторні механізми не допомагають, і студент може бути відрахований. У різних вищих закладах освіти ці рівні дещо відрізняються, але загалом вони близькі між собою, навіть якщо порівнювати столичні і периферійні вузи, так звані престижні і непрестижні професії [1].

Для успішного оволодіння гуманітарними професіями людина повинна володіти яскраво вираженим вербальним типом інтелекту, що перевищує невербальний в середньому на 16 умовних одиниць інтелекту. Гуманітарії повинні характеризуватися широтою пізнавальних інтересів, ерудованістю, добре володіти мовою, мати багатий словниковий запас, уміти правильно його використовувати, точно співвідносити конкретні і абстрактні поняття і мати в цілому високорозвинуте абстрактне мислення [3]. Необхідною умовою успішної діяльності студента є засвоєння нових для нього особливостей навчання, що знімає відчуття внутрішнього дискомфорту і блокує виникнення конфлікту із середовищем. Протягом початкових курсів складається студентський колектив, формуються навички і уміння раціональної організації розумової діяльності, усвідомлюється покликання до обраної професії, виробляється оптимальний режим праці, дозвілля і побуту, встановлюється система роботи з самоосвіти і самовиховання професійно значущих якостей особистості.

Різка ломка багаторічного звичного робочого стереотипу, основу якого складає відкрите І.П.Павловим психофізіологічне явище – динамічний стереотип, іноді приводить до нервових зривів і стресових реакцій. З цієї причини період адаптації, пов'язаний із

ломкою колишніх стереотипів, може на перших порах зумовити і порівняно низьку успішність, і труднощі в спілкуванні. В одних студентів вироблення нового стереотипу проходить стрибкоподібно, в інших – рівно. Поза сумнівом, особливості цієї перебудови пов'язані з характеристиками типу вищої нервової діяльності, проте соціальні чинники мають тут вирішальне значення. Знання індивідуальних особливостей студента, на основі яких будується система включення його в нові види діяльності і нове коло спілкування, дає можливість уникнути дезадаптаційного синдрому, зробити процес пристосовування рівним і психологічно комфортним.

На стадії професійної освіти, стверджують Е.Зеєр та Е.Симанюк, розчарування в обраній професії переживають багато студентів. Виникає незадоволення окремими предметами, з'являються сумніви у правильності професійного вибору. Це так звана криза професійного вибору. Як правило, вона чітко проявляється в перший і в останній рік навчання у вузі [6]. Завдання вищої школи – допомогти цю кризу перемогти. Тому питання особистісного розвитку студента і формування його готовності до майбутньої професійної діяльності – ключові в теорії та практиці вдосконалення роботи сучасного вищого навчального закладу. При цьому однією з провідних проблем є побудова такої системи навчально-освітнього процесу, яка б оптимально враховувала б особливості й закономірності не лише особистісного розвитку студента, а й його професійного ставлення як спеціаліста [12].

У студентському віці завершується становлення позитивної "Я-концепції" як ядра особистості студента, зокрема формування її соціально-професійного аспекту. "Я-концепція" – це складна динамічна система уявлень людини про себе (Р.Бернс, К.Роджерс та ін.) "Я-концепція" майбутнього спеціаліста – це система уявлень студента про себе як особистість і суб'єкта навчально-професійної діяльності. Формування позитивної "Я-концепції" майбутнього фахівця, вважає ряд психологів (Р.Бернс, І.Бех, В.Юрченко) – одне з пріоритетних завдань вищої школи, порівняно навіть із традиційним розвитком професійних здібностей, вдосконаленням спеціальної підготовки, поглибленням фахових знань тощо [13]. Студенти з позитивною "Я-концепцією" вирізняються високою і, здебільшого, адекватною самооцінкою професійних здібностей, особистісних якостей і результатів своєї професійно-навчальної діяльності. Навпаки для студентів з негативною "Я-концепцією" характерний брак вираженого інтересу до професійного аспекту навчання, пасивність самопізнання, не

вмотивованість навчально-професійного самоствердження й самореалізації [11].

Час навчання у вищій школі припадає на специфічний зламний момент у формуванні особистості людини. Це зумовлено рядом вікових та психологічних особливостей. Як відомо, особистість людини формується в її активній діяльності. Головною ж для студентів протягом навчання у вищій школі є навчально-пізнавальна діяльність. Вона полягає не лише в отриманні певної суми знань, а в набутті професійної спрямованості, що особливо важливо для успішної роботи у подальшому як фахівця. В цьому процесі вагому роль відіграє низка чинників, таких як формування позитивної "Я-концепції", розвиток спеціальних здібностей, сприятлива атмосфера в колективі, включаючи і сферу стосунків студентів та викладачів вузу тощо.

Серед шляхів формування професійної направленості варто виокремити такі, як роз'яснення соціальної значущості обраної спеціальності; переконання студентів в можливості оволодіти професією; організація навчально-виховного процесу із урахуванням вимог їхньої майбутньої професійної діяльності. Головною передумовою успішного формування професійної спрямованості студентів є позитивна мотивація вибору спеціальності. Становлення особистості студента як майбутнього фахівця супроводжується "професіоналізацією" психологічних процесів і станів, розвитком професійної спрямованості й самостійності, загальним соціальним і духовним "дозріванням" студента.

Час навчання у вищій школі припадає на специфічний зламний момент у формуванні особистості людини. Це зумовлено рядом вікових та психологічних особливостей. Як відомо, особистість людини формується в її активній діяльності. Головною ж для студентів протягом навчання у вищій школі є навчально-пізнавальна діяльність. Вона полягає не лише в отриманні певної суми знань, а в набутті професійної спрямованості, що особливо важливо для успішної роботи у подальшому як фахівця. В цьому процесі вагому роль відіграє рід чинників, таких як формування позитивної «Я-концепції», розвиток спеціальних здібностей, сприятлива атмосфера в колективі, включаючи і сферу стосунків студентів та викладачів вузу тощо.

Серед шляхів формування професійної спрямованості варто виокремити такі: роз'яснення соціальної значущості обраної

спеціальності; переконання студентів в можливості оволодіти професією; організація навчально-виховного процесу із урахуванням вимог їхньої майбутньої професійної діяльності [12]. Головною передумовою успішного формування професійної спрямованості студентів є позитивна мотивація вибору спеціальності. Становлення особистості студента як майбутнього фахівця супроводжується «професіоналізацією» психологічних процесів і станів, розвитком професійної спрямованості й самостійності, загальним соціальним і духовним "дозріванням" студента.

Наукова ж новизна нашого дослідження перебігу кризи ідентичності у студентства полягатиме в наступних положеннях: вперше концепцію структури та динаміки кризи ідентичності юнацького віку буде представлено в контексті включення особистості, що її переживає, в навчально-виховний процес вищої освітньої інституції, та проаналізовано можливі впливи на перебіг даної кризи з боку структурних компонентів навчально-виховного процесу, а також здійснено спробу встановити кореляцію між психологічними характеристиками студента, соціально-психологічними характеристиками його ситуації розвитку та набутими статусами его-ідентичності внаслідок подолання кризи; уточненні поняття „его-ідентичність” як процесу рефлексії особистістю власних змін, який актуалізується в період переживання нормативних криз; розширенні спектру методів діагностики статусів, динамічних та змістових особливостей его-ідентичності (в тому числі за рахунок аналізу та часткового застосування методик, розроблених західними вченими, на зразок стандартизованого методу діагностики его-ідентичності [2]).

Таким чином, викладена інформація дає уявлення про студента як носія певних соціально-психологічних характеристик (відповідає на питання, що має вивчатися для оптимізації навчально-виховного процесу у вищій школі); як про особистість, яку включено у певні соціальні відносини, що впливають на неї та активно нею ж самою змінюються; як про людину, що в процесі переживання кризи набуває певного статусу ідентичності, наявність якого допомагають констатувати приведені нами психодіагностичні методики (яким чином це може бути вивчено).

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ананьев Б.Г.* К психофизиологии студенческого возраста // Современные психолого-

- педагогические проблемы высшей школы. – Л.: Просвещение, 1974. – 328 с.
2. *Барабанова В.В., Зеленова М.Е.* Представления студентов о будущем как аспект их личностного и профессионального самоопределения // Психологическая наука и образование. – 2002. – № 2. – С.28-41.
 3. *Зеер Э.Ф., Сыманюк Э.Э.* Кризисы профессионального становления личности // Психологический журнал. – 1999. – Т. 18. – № 6. – С.35-44.
 4. *Индивидуально-психологические особенности профессионального становления студентов-психологов* // Психологическая наука: традиции, современное состояние и перспективы: Тезисы докладов юбилейной международной научной конференции Института психологии. – М.: Ин-т психологии РАН, 2004. – С.97-98.
 5. *К проблеме личностных особенностей развития студентов* // Обновление содержание и инновационные методы преподавания гуманитарных наук в высшей школе: Тезисы докладов Международной научно-методической конференции. – Тула: Тульский гос.пед. ун-т им. Л.Н.Толстого, 2005. – С.371-373.
 6. *К проблеме профессионального становления личности* // Проблемы развития и формирования личности в современных условиях: Сборник статей и тезисов. – М.: Гуманитарный институт, 2005. – С.71-73.
 7. *Казанцева Т.А., Олейник Ю.Н.* Взаимосвязь личностного развития и профессионального становления студентов-психологов // Психологический журнал. – 2002. – Т. 23. – № 6. – С.51-59.
 8. *Кутеева В.П.* Формирование познавательной активности будущих специалистов // Психологические проблемы формирования специалиста в вузе: Межвуз. сб. науч. труд. – Саранск, 1989. – С.105-109.
 9. *Леонтьев А.Н.* Психологические вопросы формирования личности студента // Психология в вузе. – 2003. – № 1-2. – С.232-241.
 10. *Личностные особенности как основа профессионального становления студентов-психологов* // Формирование и развитие личности: Материалы VI психолого-педагогических чтений молодых ученых, аспирантов, слушателей и студентов. 21 марта 2005 г. – СПб.: Гуманитарный институт, 2005. – С.218-220.
 11. *Проблемы профессионального становления личности в период учебной деятельности в вузе* // Профессиональное и духовное становление специалиста: Сб. статей по материалам научно-практической конференции студентов и преподавателей факультета экономики и управления, февраль 1997 г. – М.: Институт молодежи, 2004. – С.43.
 12. *Профессионально-личностные особенности студентов-психологов* // Проблемы развития и формирования личности в современных условиях: Сб. статей и тезисов. – М.: Изд-во Гуманитарный институт, 2004. – С.74-76.
 13. *Психология высшей школы*: Учеб. пособие для вузов. – Мн.: Высшая школа, 1981. – 383 с.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2008 р.

